

ПОЛІТИЧНЕ ЛИЦЕ ВІРИ¹

Питання про співвідношення релігії та влади стояло гостро протягом століть. Досі немає однозначного рецепту на цю дилему. Адаже в суспільстві є різні погляди щодо ролі релігії та її впливу на політику, тобто і на суспільний мир. Двохтисячорічна світова християнська традиція теж має немало прикладів та спроб розв'язання цього питання. Були приклади подолання конфлікту між світським та релігійним на користь Церкви.² Був час, коли гору брала світська влада з усіма наслідками для Церкви, що з цього випливали. Потрібно спробувати об'єктивно подивитися на цю проблему. Об'єкт цього дослідження звужено до України і, зокрема, з огляду на сучасну трансформацію українського суспільства. Виходячи із багатовікового колоніального стану, ця країна останніми роками переживає важкі воєнні, політичні, економічні та світоглядні потрясіння. При цьому в Україні немає єдності на рівні церковному, тут навіть не можна з точністю виділити панівної Церкви, щоб чітко вказати на ту релігійну спільноту, яка в цьому регіоні світу має найбільший вплив на суспільно-політичні процеси. Думаємо, що неодмінно все це буде предметом дослідження в наступні роки, особливо після надання томосу про автокефалію Церквою константинопольського патріархату. А ще одним важливим компонентом залишається внесок Церков у Революцію гідності. Вповні про це можна буде написати лише тоді, коли мине час і можна буде глянути на події в Україні кінця 2013-го – початку 2014 р. з дальшої перспективи.

Три варіанти розв'язку питання взаємодії релігії та політики

Соціологи ведуть мову про три варіанти розв'язку питання взаємодії релігії та політики в Україні.³ Політолог Сергій Грабовський

¹ Коротша версія цього дослідження була вперше представлена на міжнародній конференції *International workshop "Peace?"* що відбулася в Києві 4–6 липня 2018 р. Конференцію організували *Stichting Communicantes, Tilburg*, *"Orthodoxy and Peace studies in Europe"*, *a Protestant Theological University Amsterdam*, та *Institute for Eastern Christian Studies, Nijmegen*.

² Сергій Грабовський. Християнство і політика в сучасній Україні // *radiosvoboda.org* (дата перегляду: 30.06.2018).

³ Там само.

пропонує три погляди на взаємодію релігійного та політичного. Перший погляд – що Царство Боже абсолютно не дотичне до «царства земного», а отже, немає жодного сенсу дискутувати про взаємозв'язок політики та віри, бо ці дві категорії знаходяться в абсолютно різних площинах. Другий погляд представляє релігію як одну із форм ідеології. Противники релігії розповідають про негатив релігійного фактора й починають активно боротися зі всіма її проявами, включно із вірою. Переслідування Церков, заборона культів та обмеження прав віруючих в комуністичному Радянському Союзі добре ілюструє цей погляд.⁴ На офіційному рівні стверджували, що Бога немає.⁵ Однак є й дзеркально зворотній до цього погляд, коли релігія бере гору і перетворюється на воєнничу фундаменталістську ідеологію. Таких прикладів в сучасному світі теж є багато.⁶ Близьким для нас прикладом релігійного фундаменталізму є «православні скрепи», як деколи називають активне та подекуди агресивне втручання Російської Православної Церкви (РПЦ) в суспільні відносини всередині Росії та за її межами.⁷ Адаже згідно з ідеологією «русского мира», існує обраний триєдиний руський народ, який має особливу місію, а цей єдиний народ існує ще з часів Київської Русі і не може бути поділений на різні народи на догоду сучасним політичним настроям.⁸

Третій, найпоширеніший, погляд на взаємини політики та релігії стверджує, що це два окремі суспільні феномени, які, однак,

⁴ Людмила Бабенко. Як українців робили атеїстами: державна політика проти релігії у перші десятиліття радянської влади // *uamoderna.com* (дата перегляду: 30.06.2018).

⁵ Там само.

⁶ Андрій Юраш. Релігійний фундаменталізм у сучасному світі // *risu.org.ua* (дата перегляду: 30.06.2018).

⁷ «Не секрет, що РПЦ МП при патріархові Кирилу стала виконувати функції ідеологічного відділу ЦК КПРС, а скроєна за лекалами позаминуло століття «патріотична» версія православ'я замінила марксизм-ленінізм. Володимир Путін дотепно назвав цей ерзац «духовними скріпами». Створена за їх допомогою конструкція тільки здається міцною. Поки скарбниця повна і репресивний апарат працює справно, скріпи міцні. Але варто системі трохи розбовтатися, і скріпи ламаються першими» (Владимир Гольшев. Путин и скрепы // *svoboda.org* (дата перегляду: 30.06.2018)).

⁸ Святейший Патріарх Кирилл. Нет ничего более далекого от истины, чем отождествлять Русский мир исключительно с Российской Федерацией // *patriarchia.ru* (дата перегляду: 30.06.2018).

постійно взаємодіють та впливають одне на одного.⁹ Саме з цієї точки зору ми й спробуємо розглянути питання політичної сторони віри.

Для кращого розуміння актуальності нашого завдання варто сказати, що проблема взаємовпливу віри та політики виступає в широкому світовому контексті. Як приклад можна пригадати виступ кандидата в президенти США Барака Обами у 2006 р., в якому він спробував обґрунтувати важливість віри для сучасної плюралістичної демократії. Барак Обама згадував багатьох видатних політиків з історії США, серед яких Фредерік Дуглас, Авраам Лінкольн, Вільям Дженнінгс Браян, Дороті Дей, Мартін Лютер Кінг, які були мотивовані вірою, а релігійна лексика дозволяла їм відстоювати власну мирну позицію.¹⁰

Річард Нібур у книзі «Христос та культура» і Ярослав Пелікан у книзі «Ісус крізь століття» показують різноманітність та єдність образів Христа, поширених у різний час і серед різних груп людей. Нібур у своєму дослідженні показує, що досить важко привести до одної моделі досвід попередніх поколінь християн, які намагалися вирішити проблему Христа і культури. Попри все, цей досвід варто досліджувати і варто до нього звертатися, оскільки християни повинні відчувати зв'язок з тим, у кого вірять, і з тими, хто має ту саму віру.¹¹ Наша екзистенційна свобода у вірі залежить від цього зв'язку. Як стверджує Ярослав Пелікан, постать Ісуса Христа перевищує усі мрії філософії та христологічні уявлення теології, і якщо в останні століття довіра до офіційної Церкви занепадала, то повага до Ісуса лише зростала.¹² Різноманітність образів Христа, що змінювалися, немов у калейдоскопі, в історії християнства, призвела до того, що взаємодія релігійного та суспільно-політичного відбувалася дуже по-різному. Нібур підводить нас до головного розв'язання цієї проблеми – питання віри має бути справою вільного вибору як індивідуальних віруючих, так і спільнот, які усвідомлюють свою відповідальність за цей вибір.

⁹ Сергій Грабовський. Християнство і політика в сучасній Україні.

¹⁰ Obama's 2006 Speech on Faith and Politics // nytimes.com (дата перегляду: 30.06.2018).

¹¹ Richard Niebuhr. *Christ and Culture*. New York 2001, с. 233.

¹² Ярослав Пелікан. *Ісус крізь століття*. Київ 2015, с. 337.

Політика і релігія

Очевидно, що християни, як і всі інші громадяни, мають право й обов'язок брати участь у суспільному та політичному житті. Зокрема, вони повинні це робити, щоб, згідно з новозавітними заповідями любові, вносити позитивні зміни в життя суспільства. Однак їм це не завжди виходить, бо політичні дії християн в ім'я суспільних ідеалів іноді розбігаються зі вченням Христа.¹³ Це залежить від того, наскільки вони усвідомлюють, що будь-які політичні цінності, незалежно від того, хто і як їх декларує, не можуть бути самостійною і вищою метою. Основною вимогою і рекомендацією для дій християн у суспільно-політичних відносинах повинно завжди бути дотримання науки Ісуса Христа і виступ від Його імені. Саме такий підхід у суспільно-політичному житті стане надійним захистом християнина від згубного впливу різного роду тоталітарних ідеологій.

У всякій тоталітарній ідеології людина розглядається не як унікальна і неповторна особистість, а лише як елемент системи, чії думки повинні бути повністю підпорядковані офіційній доктрині.¹⁴ Фанатичне служіння будь-якій ідеології затирає особистісний вибір людини. Великою небезпекою для християнина є можливість бути засліпленим котроюсь ідеологією. Гідність індивіда як особи полягає в тому, що він може обирати. Свобода вибору лежить в основі християнства. Ні віра в Христа, ні вчення Церкви не обмежують світогляду віруючого.

Християни мають чіткий орієнтир, який повинен вберегти їх від сліпого політичного фанатизму. Класичні політичні доктрини, які сформувалися в другій половині XIX ст., на перший план висували інтереси чи то класу, чи певної етнічної спільноти; вони мали вузький погляд на відносини між людьми. Візьмімо, наприклад, марксистську ідеологію, або так званий атеїстичний соціалізм, від якого безпосередньо постраждав український народ. Марксистський погляд на історію та на людей був суто матеріалістичний, твердив, що в закономірному історичному процесі один суспільний лад змінювався іншим, і все це відбувалося як наслідок

¹³ Николай Булгаков. *Христианский социализм*. Новосибирск 1991, с. 66.

¹⁴ Євген Ланюк. Доля митця в тоталітарному режимі // zbruc.eu (дата перегляду: 30.06.2018).

протистояння панівних та поневолених класів, а в результаті це все мало привести до виникнення ідеального (безкласового) суспільства. Таким чином, згідно з марксистською ідеологією, соціалістичний рай на землі не просто ставав можливим, а він неодмінно мав виникнути як закономірний наслідок об'єктивних історичних процесів.

Сповідування таких політичних ідей вимагає віри в них. Переважно це віра в ідеальне суспільство, яке неодмінно буде, коли ці політичні погляди реалізуються на практиці. Релігія людства, віра в прогрес, створення ідеальної держави, рай на землі і тому подібне – все це різновиди атеїстичної релігії.¹⁵ В даному випадку можемо говорити, що релігійність у широкому значенні цього слова поширює свій вплив на всі сфери людського життя. Згідно з таким поглядом, навіть тих, хто сповідує атеїстичні ідеології, можемо називати віруючими людьми.

Розділення на світське і церковне

Розділення на світське і церковне, до якого апелюватимемо у своїй розвідці, досить умовне. Хоч бенедиктинці вже віддавна називають *opus Dei*, тобто «справою Божою», тільки молитовне і богослужбове життя обителі, а не іншу діяльність монахів¹⁶, це, звісно, не заперечує, а підтверджує твердження, що християни у своїх щоденних трудах повинні виходити із первинного образу Христа, його плекати, щоб черпати натхнення для праці і служіння. Варто згадати і важливий давній принцип: *laborare est orare* (праця – це молитва).¹⁷ Завдяки цьому християнство спричинилося до виникнення сучасної європейської культури, ставши її фундаментом, і ми спостерігаємо, що всі ті універсальні людські цінності, про які так часто дискутує громадськість, теж глибоко закорінені у християнстві.

Вік гуманізму представив великі християнські завіти – свободу, рівність і братерство – як своє творіння та свою власність.¹⁸ Якщо противники Церкви беруть на озброєння котрийсь із цих

здобутків людської цивілізації, то це не означає, що від них повинні відмовлятися християни. Гасло *Liberté Egalité Fraternité* (свобода, рівність, братерство) стало здобутком Французької революції, а сама ця революція стала підсумком епохи Просвітництва, яка заклала основи секуляризації європейського суспільства. Хоч між суспільством та Церквою, між освітою та релігією, між політичною владою та особистою вірою в Бога проліг немовби остаточний вододіл, на думку німецького дослідника державного права Карла Шмітта, всі сучасні вчення про державу по суті є секуляризованими теологічними поняттями¹⁹; а це тому, що, попри свою метафізичність, релігія раціоналізується і знаходить відображення в політичній дійсності.

Індивідуальна відповідальність

Усе це діється, незважаючи на те, що християнство, як стверджував отець Олександр Мень, має не зовсім оптимістичний погляд на людську природу: людство не повною мірою вільне, а людська природа не є досконалою.²⁰ Причиною цього є гріх, і саме гріховність людини накладає відтінок на її вчинки. Часом благородні наміри переростають у ганебні вчинки, і з цих причин найбільші ідеали свободи, рівності та братерства можуть перетворитися на пустий звук, на профанацію.

Тому Церква однозначно засуджує гріх як викривлення первісного Божого задуму щодо людини і, на відміну від пантеїзму, надає великого значення особистісному принципу, адже Бог – творець і особа.²¹ Звідси випливає, що кожна людина – створена на образ і подобу Бога – є особою. Якщо кожна людина є особою, то це пояснює відповідальність конкретної живої людини за її кожен вчинок. Багато хто не розуміє вибачення папи Івана Павла II за зло, заподіяне Хрестовими походами. Хтось думає, що Церква відмовляється від своїх славних сторінок, від хрестосносців, які щиро вірили в Ісуса Христа і за свою віру були готові віддати життя. Насправді Церква, в особі Римського єпископа,

¹⁵ Н. Булгаков. *Християнський соціалізм*, с. 60.

¹⁶ Я. Пелікан. *Ісус крізь століття*, с. 179.

¹⁷ Н. Булгаков. *Християнський соціалізм*, с. 74.

¹⁸ Там само, с. 70.

¹⁹ Michael Salter. Carl Schmitt on the Secularisation of Religious Texts as a Resacralisation of Jurisprudence? // researchgate.net (дата перегляду: 30.06.2018).

²⁰ Олександр Мень. *Радостная весть*. Москва 1991, с. 246.

²¹ Там само, с. 247.

перепросила за гріхи, вчинені хрестоносцями під час походу на Святу Землю. Але не був засуджений благородний порив вірних Європи долучитися до небезпечного воєнного походу в Палестину. При цьому Церква пам'ятає і пишається кожним, хто не лише декларував благородні наміри, але й підтверджував це конкретними вчинками. По суті, за кожним злочиним, скоєним в епоху Хрестових походів, стоїть конкретна людина. І якщо ми згадаємо революційні події у Франції XVIII ст., то мусимо визнати, що гільйотина – просто механічний пристрій, а щоб вона почала діяти, потрібна була людина, яка віддала наказ про страту, а також кат, щоб опустити ніж гільйотини.

Християнство, попри те, що воно плаче принцип єдності та братерства, принципово наголошує на персональній відповідальності кожної людини за свої діла. Наслідки гріха діють в часі і дають про себе знати – гріх не минає безслідно. Гріх діє на особистість самого грішника, відразу змінює стосунки людини з Богом та з навколишнім середовищем.²² Усі східні Церкви в Україні несуть на собі тягар такої гріховної травми ще з часів Радянського Союзу і навіть ще раніше. Несе його і Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), яка в часи СРСР була в підпіллі, та все ж і її служителі та вірні страждають на так званий пострадянський комплекс. В цьому вбачав проблему патріарх Любомир (Гузар), коли наголошував на тому деструктивному впливі «виховання», яке чинила радянська система влади, і висловлював сподівання, що рано чи пізно історики, соціологи представлять глибинну студию того, що діялося з українцями і як це відбивається на їхній теперішній поведінці.²³

Російський казус

Щоб об'єктивно дивитися на політичні події всередині країни та за її межами, обов'язково потрібно брати до уваги й аналізувати духовний фактор. Нинішній імперський шовінізм у Росії можна пояснити тим, що в душах людей є велика доля пострадянського

²² Іван Рубель. Гріх та його наслідки за книгою Янніса Спітеріса «Спасіння і гріх у східній традиції» // dds.edu.ua (дата перегляду: 30.06.2018).

²³ Блаженніший Любомир. Церква мусить бути собою – не політичною і не державною // news.ugcc.ua (дата перегляду: 30.06.2018).

комплексу, внаслідок терору помножену на комплекс рабства та меншовартості. Тривалий час, ще задовго до Жовтневої революції, ідеологією Росії був імперський шовінізм як духовна основа імперської надпотуги. Цей шовінізм переживав періоди ідейної мімікрії, коли він виступав або у формі панславізму, або у формі інтернаціоналізму.²⁴ Та все ж хвороба імперського шовінізму ніде не поділася, а її деструктивний вплив продовжує поширюватися просторами, які російська пропаганда включає до «руського міра».

Способи пропаганди та деструктивного впливу в XXI ст. дуже різноманітні. Інформаційна війна ведеться як через «фабрики» ботів та поширення фейків задля впливу на вибори, так і через культурні засоби.²⁵ Використовуючи культуру як інструмент, російська пропаганда поширює уявлення про особливу духовну місію Росії. Яскравим прикладом транслятора ідей «руського міра» стала частина російського кінематографу, яка на державне замовлення продукує фільми з вузьким ідеологічним забарвленням. Наприклад, фільми «Цар» Павла Лунгіна та «Поп» Володимира Хотиненка входять у таку категорію, оскільки мають чіткий ідеологічний напрямок і покликані формувати уявлення про особливість російського православ'я.²⁶ Фактично, такі фільми стають основною інформаційною базою серед населення, яке не вповні володіє історичним матеріалом. Найгірше, коли Церкви намагаються копіювати образ імперської Церкви, нав'язаний пропагандою, а не творити власну еклезіологічну ідентичність.

В останні роки СРСР протоієрей Олександр Мень був одним із перших, хто в лоні РПЦ намагався знайти спільну мову із суспільством. Однак Мень був убитий 1990 р. В сучасній Росії ми спостерігаємо відсутність діалогу між Церквою та суспільством. Натомість спостерігаємо тісний діалог між керівниками держави та церковними ієрархами РПЦ. Замість діалогу з суспільством є діалог з владою, і для багатьох членів Церкви він виявився набагато зручнішою формою комунікації. Це стало однією із причин того,

²⁴ Ігор Лосев. Від імперського шовінізму до російського націоналізму // tyzhden.ua (дата перегляду: 30.06.2018).

²⁵ Олена Губар. Російські боти намагалися вплинути на вибори в Великобританії – дослідження // p.dw.com (дата перегляду: 30.06.2018).

²⁶ Катерина Барабаш. Великий Німий, Великий Сліпий, Великий Глухий // tyzhden.ua (дата перегляду: 30.06.2018).

що миряни мають досить обмежений голос в структурі Церкви.²⁷ Саме тому Церква слабо реагує на дійсно актуальні проблеми, адже Церква, яка перебуває в симонії з чинною владою, не здатна бути чутливою на суспільні запити і втрачає зв'язок з реальністю.

У Росії бачимо процес, протилежний до того, що його виявив Карл Шмітт, а саме: авторитарний режим впливає на церковну ієрархію і, як наслідок, патріарх Кирило копіює стиль і модель управління президента Росії.²⁸ За словами колишнього очільника відділу взаємозв'язків Церкви та суспільства Всеволода Чаплина, патріарх Кирило все менше дозволяє будь-кому висловлювати власну думку, якщо вона відмінна від його позиції.²⁹ В такій атмосфері міфологізована православна свідомість намагається впізнати в президентові Росії візантійського імператора, а голос Церкви стає жорстким не лише стосовно суспільно-політичних проблем, а й у духовно-пастирських питаннях.³⁰

Коли Церква одягається в такі державницькі шати, то це призводить до подальшої поляризації церковного і світського. Очевидно, що імперські нарративи, «голос ненависті» та проголошення власної ексклюзивності вичерпали себе в історії і не можуть бути засобами для комунікації між Церквою та суспільством. Більше того, всі ці фактори є симптомами історичних травм, що їх зазнали і Церква, і суспільство, в якому вона функціонує.

Проміжний висновок

Позитивізм XIX ст. став однією з причин взаємного віддалення церковного і світського. Однак Церква і політика продовжують перетинатися, хоча становище церковного життя, починаючи з того ж таки XIX ст., можна охарактеризувати як замкнуте. Є західна модель, коли прогресивне суспільство віддаляється від

²⁷ Сергей Чапнин. Недобрый голос Церкви // gazeta.ru (дата перегляду: 30.06.2018).

²⁸ Архимандрит Кирило (Говорун). *Українська публічна теологія*. Київ 2017, с. 59.

²⁹ «Тайного в РПЦ стало слишком много»: Интервью бывшего председателя отдела РПЦ по взаимодействию церкви и общества Всеволода Чаплина // meduza.io (дата перегляду: 30.06.2018).

³⁰ Сергей Чапнин. Недобрый голос Церкви.

усього церковного і вимагає ідеологічної лібералізації від Церкви. А є російська модель, коли Церква замикається в собі і стає інститутом, повністю підпорядкованим державі. В такому випадку невоцерковлена частина суспільства починає сприймати Церкву як частину державного авторитету. А це, безсумнівно, підриває авторитет Церкви як інституції.

Синдром старшого блудного сина

Отець Сергій Булгаков трактує блудного сина з євангельської притчі як прототип секуляризованого суспільства, що віддалилося від Отця. А християни – це як старший брат, що залишився разом з Отцем. Відкритим залишається питання: чи з радістю старший брат прийме молодшого, коли той повернеться в дім батька свого?³¹

Булгаков пропонує підживляти творчий елемент в церковному житті, не боятися відкритості, адже і Христос ішов до неідеальних людей, які грішили. І апостол Павло пішов до поган, щоб донести їм слово Боже; так само і сучасна Церква повинна нести слово туди, де його не вистачає. Церква повинна стати відкритою, щоб з готовністю приймати молодшого брата, коли той повертається. Місія сучасного християнства, зрештою, як це було у всі часи, – нести Слово Боже в світ, не боятися світськості та відповідати викликам часу.

Наслідування Христа

Як у минулих століттях Європа досвідчила надмірну клерикалізацію і реакцію на це представників Просвітництва, так само російське й українське суспільства в царській і советській добі відчували на собі тягар клерикалізації, а згодом репресій і насильства з боку держави.

Незалежно від історичних перипетій, саме в лоні Церкви народжується духовність, яка значно перевищує політичні інтриги всіх часів і регіонів, а саме – віра у Христа як у Божественний та людський взірець. У XV ст. з'являється книга «Наслідування Христа», яку приписують рейнському містикомі Томі Кемпійському.³² В часи, коли видавалася ця книга, Європа була занурена у глибокі політичні конфлікти, на чому часто акцентують історики. Попри

³¹ Н. Булгаков. *Християнський соціалізм*, с. 75.

³² Я. Пелікан. *Ісус крізь століття*, с. 211.

всі зовнішні обставини, у першому розділі Тома Кемпійський каже: «Нашим найбільшим обов'язком хай будуть роздуми про Ісуса Христа». Така настанова є продовженням францисканського уславлення Ісуса Христа – як Божественного та людського взірця, що в усі часи було альтернативою самозадоволеності офіційної релігії.³³ Людина з такою настановою діє інакше, ніж та, яка сповідує «політичний» світогляд. Адже на противагу радикальному революційному підходу, згідно з яким усе погане потрібно замінити на все хороше, людина, що наслідує Христа, сповідує м'який підхід, при якому суспільні зміни настають лише після внутрішньої переміни членів цього суспільства. Христос є взірцем, що впливає на окремого індивіда, і, як наслідок, настають суспільні зміни.

Така настанова може бути корисною для сучасної людини, зануреної у формальні протистояння, які мають політичний, теологічний чи формально юридичний підтекст. Для сучасного християнина не так важливо, який закон буде прийнято де-юре, значно важливіше – чим житиме суспільство де-факто. Важливо, щоб сучасний християнин слідував принципу, що його Курт Кох назвав обов'язковим тризвучком у християнській культурі допомоги.³⁴ Цей тризвук сформований згідно з Христовим уроком життя, де на початку є любов до Бога, потім любов до себе і, як результат, любов до ближнього. Все це в логіці християнської віри так тісно взаємопов'язано, що лише разом забезпечує здоровий кровообіг дружби та взаємної підтримки в суспільстві.

Наслідок віри – християнський гуманізм

У XXI ст. триває дискусія про те, наскільки християнство повинно бути вкоріненим у традиції, а якою мірою може бути прогресивним. Кожен розуміє «прогресивність» по-своєму. Наприклад, американський релігієзнавець Джордж Вайгель звинувачує «прогресивних» католиків в авторитаризмі, запереченні відкритості та відкиданні діалогу.³⁵ Фактично він звинувачує прогресивних ка-

³³ Я. Пелікан. *Ісус крізь століття*, с. 211.

³⁴ Курт Кох. *Християни в Європі. Нові шляхи передання віри* / пер. з нім. Н. Комарова. Київ 2013, с. 179.

³⁵ George Weigel. *Progressive Catholic Authoritarianism* // firstthings.com (дата перегляду: 30.06.2018).

толиків у тому, в чому зазвичай звинувачують прихильників традиції. Одні й ті ж звинувачення пред'являють і «прогресистам», і «традиціоналістам». Суспільні ідеї впливають на внутрішньо-церковне життя, і християни не є звільнені від ідеологічних суперечностей. Їхнім орієнтиром є Христос, але вони, щоб не збитися в цьому складному світі, мусять докладати особливих зусиль, аби цей привілейований зв'язок віри зробив їх здатними поєднувати в собі повагу до традицій з постійним намаганням нести світло правди в цей динамічний та непостійний світ. Наслідування особи Христа та його вчення в сучасному світі – це вміння розпізнати в Ісусі, за виразом Августина, «красу вічно давню і вічно нову»³⁶.

Християнство має вслухатися в ідеологічну мову світу, але воно не повинно змінювати своїх основних засад під її впливом. Це не означає, що віра в Христа абсолютно ніяк не співвідноситься з часом та довоколишніми змінами. Вміння залишатися собою, не забувати про головне і при цьому не боятися змінювати зовнішні речі – так має виглядати жива традиція. Віра сама по собі не може бути статичною. Життя християнина динамічне й схоже на велике паломництво, кінцевою точкою якого буде Царство Небесне. Цей шлях можливо подолати всередині Церкви, адже вона вірить, що має всю повноту для спасіння людини. Тому земна Церква повинна зважати на всі труднощі, які стоять на шляху її вірних. Кінцева мета цього шляху – спасіння конкретної людини. На відміну від багатьох ідеологій, для Церкви важливий кожен її член.

«Немає ні грека, ні юдея...»

Політики можуть іти на компроміси, наслідки яких можуть бути негативними для певних груп людей. Ми знаємо з історії, що великі ідеології XX ст. не зважали на людину. В ім'я «світлого майбутнього» могли чинитися вбивства та переслідування «ворогів народу». Навіть сучасні світські демократії часто використовують принцип «права більшості» або «права сильнішого», при цьому думка значних прошарків населення не враховується. В Церкві усе повинно бути навпаки. Тут має бути важливим кожен член. У Церкві не повинно бути меншого чи більшого. Знамениті слова

³⁶ Я. Пелікан. *Ісус крізь століття*, с. 337.

апостола Павла, що «немає ні грека, ні юдея», дуже важливі для світогляду християн, вони стверджують, що кожен, хто є в Церкві, отримує всю повноту спасіння. Таким чином, християнський підхід докорінно відрізняється від підходів, яким користуються суб'єкти політичного процесу в світському житті. Саме з цих причин Церкві непросто вести діалог зі світськими інститутами. Ведення такого діалогу, взаємопроникнення, взаємовплив релігійного та світського вивчає політична теологія.

По той бік Атлантичного океану політична теологія пішла в напрямку осмислення, з християнської точки зору, моделі демократичного суспільства. Значний вплив на таке осмислення справив Джон Мюррей, якому вдалося примирити традиційну католицьку політичну етику з нормами американського лібералізму. Про те, що це завдання було непростим, свідчить лист папи Льва XIII «Свідчення нашої доброї волі» (*Testem benevolentiae nostrae*) від 22 січня 1899 р., адресований архієпископу Балтимора кардиналу Джеймсу Гідденсу, в якому засуджувалася американська політична модель. Минуло немало часу, перш ніж на II Ватиканському соборі було визнано, що демократія не суперечить Євангелію.

Три типи націоналізму

Наведені вище міркування підготували загальне тло для аналізу українського питання і питання про політичне лице віри. Нині Україна відома в світі через київську Революцію гідності, анексію Криму силами РФ і війну на Донбасі. Архимандрит Кирило Говорун у виступі «Національне та християнське: раціоналізація у світлі теорій секуляризації» говорить про стереотип, який існує на Заході, що нібито на Донбасі ведеться війна між етнічним українським націоналізмом та російським імперським націоналізмом.

Кирило Говорун пропонує типологію, згідно з якою націоналізм поділяється на три типи: імперський (цивілізаційний), етнічний (балканський) та громадянський. Імперський націоналізм, або шовінізм – найгірший і найзагрозливіший. Етнічний націоналізм – вічний антагоніст імперського шовінізму, саме цей тип націоналізму валив найбільші імперії. Однак і в етнічному націоналізмі є загроза, адже він ставить на панівне місце один етнос. Найдосконалішим типом націоналізму вважається громадянський. Отець

Говорун вважає, що через досвід Революції гідності Україна може запропонувати світові певні рецепти, як подолати негативні явища, пов'язані з тим, що імперський націоналізм і далі впевнено крокує планетою. Події на київському Майдані засвідчили перемогу громадянського суспільства, а отже, утвердження серед широких верств населення ідей громадянського націоналізму.³⁷ Попри те, що в Україні існують носії усіх типів націоналізму, і те, що політичні погляди активної частини суспільства можуть бути полярно протилежними, Майдан зумів довести, що задля вищих цілей та в моменти екзистенційної кризи українське суспільство здатне об'єднатися та спільно відстоювати фундаментальні свободи людини.³⁸

Отець Говорун стверджує, що дві країни – Франція і Німеччина – запропонували світові базові моделі націоналізму.³⁹ Він посилається на американського професора Роджерса Брубейкера, який пише: «У той час як французьке розуміння нації є державоцентричним та асиміляційним, німецьке розуміння нації народоцентричне (*Volk-centered*) та диференційне»⁴⁰. Брубейкер наголошує, що німецьке розуміння нації є етнокультурним, а не політичним, а це тому, що німецьке національне почуття з'явилося раніше від національної держави.⁴¹

Це корисна типологізація, але її застосування до українських реалій викликає певні труднощі. Головно тому, що ситуація з націоналізмом в Україні відмінна від тих, що у країнах Західної Європи, зокрема через негативний історичний досвід перебування України у складі імперій у колоніальному статусі.

Український націоналізм

З одного боку, українці подібні до німців, адже їхня національна ідея теж сформувалася тоді, коли не було української держави.

³⁷ К. Говорун. Forms of National Awareness in Ukraine (in Ukrainian) // youtube.com (дата перегляду: 30.06.2018).

³⁸ Євген Бистрицький. Майдан та ідентичність. Круглий стіл «Філософської думки» // *Філософська думка* 2014 (6) 12–16.

³⁹ К. Говорун. Forms of National Awareness in Ukraine (in Ukrainian).

⁴⁰ Р. Брубейкер. Громадянська та етнічна нації у Франції та Німеччині // *Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Й. Фіхте до Е. Гелнера* / упор. О. Проценко, В. Лісовий. Київ 2006, с. 311.

⁴¹ Там само.

З іншого боку, українці в складний момент підтримали своїх співгромадян – кримських татар, які є не просто представниками іншого етносу, а ще й мають цілком відмінну від української культуру та релігійну приналежність. Це не заважає українському націоналізму мріяти про власну державу, де зможуть комфортно співжити українці і з кримськими татарами, із іншими етносами. Виглядає, що в Україні етнічний націоналізм тяжіє до громадянського і тому не всі його розуміють. У багатьох країнах Європи етнічний націоналізм історично тяжів до імперського (цивілізаційного), тому вони й бояться українського націоналізму: адже вони не знають усіх деталей української історії, а прояви етнічного націоналізму в Україні оцінюють по власних прикладах.⁴²

Найбільшу загрозу і небезпеку європейській цивілізації несе саме імперська форма націоналізму. Саме з його проявами потрібно боротися як в Україні, так і за її межами. Великою проблемою є ситуація, коли Церква вражена імперським шовінізмом, бо це приводить до релігійного фундаменталізму, який, своєю чергою, віддаляє вірних від євангельських заповідей. На думку архимандрита Кирила (Говоруна), у кожній із чотирьох Церков Київської традиції є переважання того чи іншого типу націоналізму і в кожній з них в більшій чи меншій мірі присутній імперський (цивілізаційний) націоналізм.⁴³

Очевидно, що в такому неоднорідному суспільстві, яким є українське суспільство, ми спостерігатимемо прояви різних типів націоналізму. Однак я готовий запропонувати кілька аргументів на захист тези, що українці таки тяжітимуть до громадянського націоналізму: він відрізнятиметься від німецького чи французького варіанту, але все ж це буде продукт європейської традиції. Мій перший аргумент: наявність спільного європейського інтелектуального простору, де з'являлися, осмислювалися та входили в практику різноманітні політичні теорії. Українці – так само, як інші європейці – роблять свої історичні висновки, особливо стосовно травматичного ХХ ст. Другий аргумент стосується практики: Україна має велику кількість успішних прикладів шанобли-

вого ставлення до різних національностей та культур, які формують українське суспільство. Таких прикладів значно більше, ніж негативних. Однак вражені пропагандою ЗМІ культивують інший образ, де українець постає як ксенофоб та нецивілізована людина, хоч реальність значною мірою заперечує таку телевізійну картинку. Нарешті, мій третій аргумент – самі події, що відбулися на Майдані, які підтверджують перший і другий аргументи. Групи людей та окремі протестувальники, які репрезентували українське суспільство в 2013–2014 рр., мали іноді іноді полярно протилежні погляди на багато питань, однак у складний момент вони продемонстрували здатність будувати горизонтальні зв'язки без будь-якої вказівки зверху. Серед майданівців не було дискримінації ближнього ближнім. У тій стихійності виявилися основні риси українського суспільства: готовність жертвувати, увага до потребуючого та здатність до співбуття в одному соціумі попри очевидні розбіжності. Сучасні суспільства завдяки кращим засобам комунікації та глобалізації можуть швидше трансформуватися, і в короткий період часу демонструвати помітні зміни. Модель Майдану – це модель майбутнього.

Вклад Революції гідності в націотворенні

Завдяки подіям на київському Майдані і суспільство, і політики, і Церква мали можливість очиститися. Адже Майдан – це була революція, яка актуалізувала певну частину універсальних цінностей. Після Майдану в церковному та політичному житті все більше стали говорити про гідність і свободу, та навіть відзначати окремо День гідності та свободи на рівні офіційного свята.⁴⁴ Це мало б означати, що свідки й учасники подій Революції гідності трактуються як частина національної еволюції, що відбулася після Майдану. Однак тут чигають різні небезпеки. Отець Говорун, наприклад, застерігає Церкву від злиття з будь-яким типом націоналізму, навіть якщо це громадянський націоналізм (у цьому, наприклад, часами критикують УГКЦ). Це тому, що громадянське суспільство в сучасному його вигляді є наслідком секуляризації, а входження Церкви на пряму до громадянського суспільства,

⁴² Д. Тарадай. Расизм на Украине: миф или реальность? // bbc.com (дата перегляду: 30.06.2018).

⁴³ К. Говорун. Forms of National Awareness in Ukraine (in Ukrainian).

⁴⁴ День гідності та свободи: історія і традиції свята // fakty.ictv.ua.

покличе за собою затирання її ідентичності та посилення секуляризації Церкви.⁴⁵ Церква, яка думає про Христа і фокусує на ньому свою увагу, здатна до діалогу і з державою, і з суспільством. Вона забезпечує себе від того, щоб злитися з кимось із них. Коли мова про УГКЦ, то її предстоятель, Святослав Шевчук, окреслює її минулу й теперішню роль в українському суспільстві такими словами:

Саме через те, що наша Церква вчила ставити в центр свого життя тільки Бога, вона завжди була державницькою. Вона вчила людей бути вільними. Завжди була державотворчою, тому що була матір'ю і учителькою свого народу. Але ніколи наша Церква не була державною, яка б обожнювала земну владу і йшла б на служіння земним володарям. Тому вона завжди була Церквою свого народу.⁴⁶

І навпаки, Церква, яка фокусується на собі, на власних корпоративних інтересах, може розгубити свою христоцентричну ідентичність, адже з самого початку своєї історії вона була христоцентричною.⁴⁷

Церква і націотворення

Варто окреслити важливе завдання Церкви в післяреволюційній Україні. Революція гідності довела, що духовна складова є важливим елементом побудови сучасної демократичної України, а Церква – серед усіх суспільних інститутів – користується найвищою довірою. Це означає, що Церква в такій ситуації зобов'язана до більш активних дій. Громадянська свідомість була основою Майдану, а Церква, як один із учасників революційних подій, брала участь у формуванні порядку денного революції. Сьогодні теж Церква може бути залучена до розбудови нового та справедливого українського суспільства. Християнство здатне сприяти солідарності в сучасному поляризованому суспільстві. Спокуси дистанціюватися від «грішного» світу про-

тистоїть дух християнської солідарності, про який говорив папа Бенедикт XVI: «Солідарність – це перш за все факт, що всі почувуються відповідальними за всіх, тому не можна її делегувати лише державі»⁴⁸.

Вихід Церкви назовні означає також готовність суспільства до того, що ті прояви культури, які звикли називати церковними, повинні бути прийняті на всіх публічних форумах як повноцінна окрема думка певного, значного сегмента населення. Такий новий підхід буде проявлятися і в публічному вимірі, а це вимагатиме переосмислення деяких церковних стереотипів. Наприклад, для тих вірних, які сповідують у своїй Церкві закоснілі ідеї монархізму, повинно стати очевидним, що ці ідеї не мають майбутнього та жодного шансу на успіх. Або носіння портретів російських царів та використання імперської символіки лише маргіналізуватиме представників конкретної церковної спільноти.

Послання Церкви назовні абсолютно співзвучне з різдвяним ангельським посланням: «Не бійтеся, бо сповіщаю вам про велику радість, що буде всім людям» (Лк 2:10). Тобто завданням Церкви є передання цієї Благої вісті як між членами Церкви, так і між людьми, котрі до неї не належать. Церква повинна звіщати не «мертвий» документ, а живе повідомлення. За словами кардинала Вальтера Каспера, йдеться не про «неоконсервативні порожні фрази», а про «динамічну, спрямовану в майбутнє силу».⁴⁹ Це відповідає діалогічному баченню, яке мав інший кардинал – Карло Марія Мартіні, – згідно з яким євангелізація одночасно означає і вчитися в цього світу, і вчити його.⁵⁰

Проблема взаємної недовіри між світською та релігійною частинами суспільства актуальна для більшості країн світу. Барак Обама у своїй промові, присвяченій темі віри та політики, згадував про цю проблему і заявляв, що сприятиме її подоланню. Він назвав віру дієвим та відчутним чинником у світі⁵¹, бо саме віра може стати джерелом надії для світу, який погруз у суспільно-політичних протиріччях.

⁴⁵ К. Говорун. Forms of National Awareness in Ukraine (in Ukrainian).

⁴⁶ Глава УГКЦ у Крилосі: «Наша Церква завжди була державотворчою, але ніколи не була державною, яка б обожнювала земну владу» // news.ugcc.ua (дата перегляду: 30.06.2018).

⁴⁷ Архімандрит Кирило (Говорун). *Українська публічна теологія*, с. 37–39.

⁴⁸ Бенедикт XVI. Енцикліка «Любов у правді» (*Caritas in veritate*), 38.

⁴⁹ К. Кох. *Християни в Європі*, с. 57.

⁵⁰ Там само, с. 179.

⁵¹ Obama's 2006 Speech on Faith and Politics.

Думаємо, що тези, озвучені Бараком Обамою у його виступі 2006 р., є гарною моделлю співжиття християн з людьми інших релігій або невіруючими. Обама відкидає монополію віруючих на мораль та засуджує вдавене християнство. Натомість як новий заповіт для США він пропонує людям, в тому числі і світським, підтвердити на практиці в повсякденному житті власну мораль та етику і не видавати себе за тих, ким вони не є. Коли мова заходить про моральний та матеріальний розвиток, то можна говорити про існування спільних цінностей для віруючих і для людей, які не визнають себе такими.⁵²

Без участі християн у соціальній сфері та їхньої участі у суспільних процесах годі сподіватися на успіх проголошення Євангелія у секуляризованому суспільстві, зараженому постмодерністськими ідеями.⁵³ Учні Христа покликані нести правду, а правда, як відомо, – це найкраща зброя проти тоталітаризму та постмодерного релятивізму. Релігійна спільнота на Майдані продемонструвала, що здатна виконувати роль миротворця і посередника в суспільстві.⁵⁴ У цьому випадку політичне лице віри надзвичайно важливе, адже надзвичайно важливими викликами сучасного світу є релігійний і політичний фанатизм. Нині демократія залежить від раціонального дискурсу та можливості забезпечити таку дискусію, коли всі сторони мають рівні можливості висловити власну позицію, хоч доводиться констатувати, що ця можливість реалізовується щораз менше.⁵⁵

Церква на Майдані довела, що здатна відкидати другорядне задля суспільного примирення та єднання. В постколоніальній Україні знову стало ясным, що для вільного розвитку суспільства надзвичайно важливими є його моральні та духовні настанови. Проблеми сучасних демократій часто пов'язані з тим, що вони відкидають такі настанови.⁵⁶ Це призводить до того, що відбу-

⁵² Obama's 2006 Speech on Faith and Politics.

⁵³ о. Олег Кобель. Бути політиком і практикуючим християнином – можливо // dyvensvit.org (дата перегляду: 30.06.2018).

⁵⁴ Экс-спикер УПЦ отличает московский «Русский мир» от киевского «Руського мира» // religion.in.ua (дата перегляду: 30.06.2018).

⁵⁵ Феліпе Фернандес-Арместо. Небезпеки сучасної демократії // zbruc.eu (дата перегляду: 30.06.2018).

⁵⁶ Michael Sandel. *Right-wing populism is rising as progressive politics fails – is it too late to save democracy?* // newstatesman (дата перегляду: 30.06.2018).

ваються маніпуляції моральними та культурними питаннями в цілях інформаційної війни. У такому світі знову гостро постає питання цінностей та відродження публічного дискурсу, а етика, сформована християнством, може переконати політичні еліти в необхідності конструктивного дискурсу, який витіснить популістську та пропагандистську риторику.

Побудова морального і справедливого суспільства

Церква як структура несе повну відповідальність за своїх вірних. Маніпулюючи ними, пропагуючи неоімперську ідеологію в суспільстві, вона буде прирікати своїх членів на маргіналізацію та відторгнення від себе значної частини суспільства. Натомість здоровий прояв любові і пошани до 4-ї Божої Заповіді, яка говорить про любов до батька та матері, допоможе реалізувати християнство на власній землі, плекаючи, між іншим, рідну мову і культуру. Культивування почуття обраності та відповідальності за велику місію має бути скероване на корисні для суспільства цілі – християни повинні бути в перших лавах борців проти корупції, у творенні ланцюга солідарності, у заохочуванні народжувати. Аж ніяк воно не повинно скеровуватися на цінності, далекі від євангельських. На думку релігієзнавця Юрія Чорноморця, Церкви у XXI ст. здатні до розгортання масштабної діяльності, а при наявності волі церковного керівництва і системній роботі, вони можуть стати лідерами громадянського суспільства.⁵⁷ Значна частина населення в Україні довіряє Церкві, і це великий ресурс для змін країни в кращу сторону. Саме така місія – побудова морального і справедливого суспільства – має найбільше хвилювати всіх членів Церкви. Це питання набагато важливіше, ніж намагання нав'язати комусь власні імперські чи навіть національні переконання.

Християнський радикалізм

Історія знає випадок, коли радикальна релігійна свідомість спричинилася до побудови суспільства на справедливіших засадах.

⁵⁷ Юрій Чорноморець. Пасивність Церков – причина провалу духовного відродження суспільства // religion.in.ua (дата перегляду: 30.06.2018).

Радикальна реформація підживлювала відчуття місії та обраності, що згодом трансформувалося в утвердження національної ідентичності. Американський ексклюзивізм ґрунтується на теократичних ідеях, які були завезені з Європи пуританами. Ще Макс Вебер дійшов висновку, що релігійний фактор є рушійною силою суспільства та економіки.⁵⁸ Фактично, пуританізм є основою сучасної західної цивілізації. У цьому випадку важливою є ідея місії, яка поширила європейську цивілізацію за межі європейського континенту. Таким чином, у «місійності», «обраності» можна бачити й позитивні моменти, адже консолідація зусиль дозволяє досягати поставлених завдань, якими б складними вони не здавалися. Подібна місія була покладена ще на пророка Мойсея, який мав вивести свій народ із єгипетської неволі і перетворити народ рабів у національну спільноту свободних людей.

Мойсеєм української літератури називають Івана Франка. Це може бути алюзія як на його однойменну поему, так і на характер багатьох його творів, де він порушував національно-культурну проблематику, ставив питання національної свідомості та самоусвідомлення нації, яка творить свій унікальний соціокультурний простір. Франкові належала ініціатива ширшого вживання в Галичині слова «українці» замість «русини», як традиційно називали себе корінні галичани. В «Одвертому листі до галицької української молоді» (1905) він писав: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими, а українцями без соціальних кордонів...»⁵⁹ Якщо визначати вплив Франка на соціокультурний вимір України в категоріях місійності, то можемо стверджувати, що місією Івана Франка було допомогти українцям усвідомити себе українцями.

Підтримати народ серед пустелі

Ми не можемо засуджувати український етнічний націоналізм на сучасному етапі, тому що бачимо, як він сприяє тому, щоб розрізнені верстви населення відчували себе єдиним народом. Але зрозуміти

⁵⁸ К. Говорун. Forms of National Awareness in Ukraine (in Ukrainian).

⁵⁹ Іван Франко. Одвертий лист до галицької української молоді // management.com.ua (дата перегляду: 01.12.2019).

міти українцям, що вони українці, – це ще дуже мало. Це перший щабель національної еволюції. На наступних щаблях українці повинні ставити собі більші й більші завдання. Націоналізм, який не зростає, перетворюється на шовінізм. Громадяни України повинні перейти через власну пустелю й дійти до кінцевої мети. Те, що їм на шляху трапляються перешкоди й вони постійно збиваються, повинно робити їх сильнішими. Й це ще одне завдання для Церкви з політичної сфери – підтримати народ, допоки він переходить через пустелю.

Оскільки всі, хто є громадянином України, повинні об'єднатися довкола спільних цінностей – бо дім у них один, – тісних контактів усіх суспільних верств між собою не уникнути. Християнство не відрікається від зовнішнього середовища, а навпаки – освячує все те, що відповідає найвищим божественним планам. Християнство відкрите на майбутнє, на тисячоліття вперед, на розвиток всього людства.⁶⁰ Тоді як українці не впевнені у завтрашньому дні, Церква в Україні повинна дивитися на довгу перспективу. В цьому принципова відмінність між мисленням Церкви та пересічного політика в Україні. Політики – за невеликими винятками – декларують те, що вигідно їм у короткій перспективі, і горизонт їхніх поглядів рідко сягає далі найближчих виборів. Церква відкриває набагато більшу перспективу. Адже вона говорить про вічні речі, незмінні цінності, вона несе слово живого Бога. Політика каже про вигоду, віра – про те, без чого люди не зможуть ефективно розвиватися в повноті своєї людяності. Саме такою далекоглядністю християни можуть збагатити політичне життя України.

Твердість і принципова позиція

Це зокрема важлива стратегія, бо світ існує на взаємовпливі, і одна людина наслідує іншу, та кожна дія, кожен вчинок має свій наслідок. У цьому розумінні в Україні є дуже великі можливості для поширення християнсько-культурного світогляду. Крім вже вказаних перешкод імперського націоналізму, для розвитку такої стратегії в Україні спостерігається ще велика пасивність

⁶⁰ Александр Мень. *Радостная весть*, с. 255

Церква і розвиток етносу

у суспільстві, а також певна інертність Церков, які не готові чинити опору агресивним формам зла та стати рушієм перетворень.⁶¹ У наш час, отже, важливим завданням є поєднання тихого і ненав'язливого глибокого переконання з твердістю і непоступливістю в нашому світі. Можливо, що власне твердість, безкомпромисність, непоступливість – це те, чого зараз Україні найбільше бракує.⁶²

Твердість і принципова позиція повинні відрізнятися від гласливого нав'язування, яке чинить, наприклад, російський шовінізм.⁶³ Євген Сверстюк в інтерв'ю виданню «Християнин і світ» вдало підмітив, що приїзд до України патріарха Кирила (Гундяєва) й спроба силоміць нав'язати українцям замість християнських проповідей «політичні виступи, пов'язані з православно імперськими конотаціями», не увінчалися успіхом, а тихий голос патріарха Любомира (Гузара) є більш чутним у суспільстві.⁶⁴ Можливо, завданням християн є стояти за дверима і тихо стукати. Але потрібна наполегливість, щоби цей стукіт почули і відчинили. Бо не раз підійматиметься питання про право християн на те, щоб достукуватися до суспільства. Знайдуться ті, хто багатиме зачинити християн у вакуумному середовищі. Християнство має унікальну здатність оновлюватися, долати критичні моменти, ставати по-новому актуальним у кожен історичну епоху. Це значить, що оновлення християнства повинно бути вчасним, адже вони, християни, повинні бути готові, що їм можуть відчинити двері. Попри те, що вагомість слова в суспільстві втрачається, можна спостерігати позитивні моменти, адже Слово Боже, його екзегеза стають все більше доступними. Все більше людей мають доступ до вчення Церкви і до нього придивляються. Християнам варто не боятися, а сміливо доносити це слово, використовуючи всі доступні засоби і форми.

⁶¹ Ю. Чорноморець. Пасивність Церков – причина провалу духовного відродження суспільства.

⁶² Євген Сверстюк. Наша культура залишається справжньою тоді, коли вона закорінена в традиції // xcs.com.ua (дата перегляду: 30.06.2018).

⁶³ Віктор Каспрук. Великодержавний шовінізм в обгортці російського православ'я // radiosvoboda.org (дата перегляду: 30.06.2018).

⁶⁴ Є. Сверстюк. Наша культура залишається справжньою тоді, коли вона закорінена в традиції.

Очевидно, що Церква Христова не може перетворюватися на Церкву суто національну, навіть тоді, коли її канонічні межі збігаються з межами території проживання однієї нації. Це ще одна небезпечна хвороба, якою можуть страждати українські Церкви. Не можна забувати про універсальність Церкви. З іншого боку, для кожного народу Церква Христова має відчуватися «своєю», а не Церквою чужинців. Пастир, навіть іншого етнічного походження, не повинен бути «чужим» для своїх парафіян – згадаймо приклад святого Миколая Японського, який намагався інтегрувати проповідь Євангелія у японську культуру. На думку протоєрея Андрія Дудченка, одне із завдань, що стоїть перед Українською Православною Церквою сьогодні, – стати для більшості українців «своєю», а не Церквою сусідньої держави.⁶⁵ Завданням для інших Церков України може бути збереження національного культурного обличчя, яке, очевидно, є українським; водночас ці Церкви повинні залишатися кафеолічними й відкритими для кожного, хто шукає Бога.

Хтось вбачає участь Церкви в суспільно-політичному житті як участь у виборах та працю представників церковного кліру на виборних посадах. На думку багатьох, це – змішання Церкви з громадянським суспільством, яке має неодмінно негативний наслідок, передовсім для авторитету самої Церкви.⁶⁶ Межі Церкви набагато ширші, ніж її формальна єрархічна структура. Роль мирян значно зросла після II Ватиканського собору й тепер не сприймається, як пасивна. Можливість нести Христа в світ має кожен вірний. Церква не повинна впливати на політику де-юре, однак її члени можуть робити це де-факто. Політичний аналітик Сергій Грабовський зауважив цікавий парадокс впливу Церкви на партійно-політичні справи: чим більше вона заклопотана цими справами, тим менший її благодійний вплив на ті ж партії, і навпаки, чим менше вона ними клопочеться, тим більший її благодійний вплив на етико-цивілізаційний поступ демократичного суспільства.⁶⁷

⁶⁵ Андрій Дудченко. Українська Православна Церква повинна стати «своєю» // theology.in.ua (дата перегляду: 30.06.2018).

⁶⁶ Інструкція про поведінку священнослужителів УГКЦ під час політичних виборчих кампаній // ucgc.ua (дата перегляду: 30.06.2018).

⁶⁷ Сергій Грабовський. Християнство і політика в сучасній Україні.

Замість завершення

Вихід християнства назовні, поширення в суспільстві Христових цінностей неодмінно будуть зачіпати політичне питання. Живе та динамічне християнство має шанс проникати в усі сфери людської діяльності. То ж християнам варто не боятися брати на себе ініціативу. Адже зараз світ живе в інформаційному суспільстві, де взаємно конкурують безліч ідей та поглядів. Християни повинні впевнено відстоювати свої традиційні християнські цінності. Найважливіше – не бути при цьому лицемірами й самим слідувати нормам, які проголошують. Найпростіший спосіб відчутти зміни на собі – це почати слухати слово Боже й реалізовувати його на практиці, а також знати, що наслідувати Христа – це бути учнем, а отже, могли помилятися.

Християни можуть опинитися в протилежних кінцях політичної палітри; з одного боку, їх буде єднати Христос і його Євангеліє, а з другого – будуть роз'єднувати цілком світські ідеї та погляди. Але це якраз і є той виклик, перед яким вони знаходяться, щоб через віру в Бога нести відповідальність за суспільство.

З одного боку, Революція гідності стала сплеском громадянської активності та зародком громадянського суспільства, з іншого – це була матеріалізація, вибух живої християнської енергії, яка вирвалася назовні. Вірних усіх чотирьох Церков Володимирівського Хрещення не влаштувала роль пасивних прихожан. Можливо, сьогодні в політиці та в церковно-релігійному житті українцям не вистачає єдності. Однак час розставить все на свої місця, адже дія і вплив Церкви є не завжди видимими для людського ока. Цей благодійний вплив виходить з серця людини і проявляється в стосунках. Взаємоповага та стосунки – це те, над чим варто працювати українському політикуму зокрема та суспільству загалом. Якщо українці навчаться вислуховувати протилежну сторону, не критикувати без вагомих причин, якщо одна партія буде поважати іншу, суспільство довірятиме ЗМІ, а ті, своєю чергою, правдиво розповідатимуть про діяльність органів влади усіх рівнів, тоді всі ми будемо на правильному шляху розвитку.

Роль Церкви в процесі побудови громадянського суспільства не є суто технічною. Як стверджував папа Бенедикт XVI в енцикліці «Бог є любов»:

Церква – це Божа сім'я у світі. У цій сім'ї не може бути нужденних. Водночас, однак, *caritas-agare* виходить за межі Церкви: притча про милосердного самарянина залишається мірилом, передбачає універсальність любові, скерованої до того, хто потребує допомоги, до «випадкового зустрічного» (пор. Лк 10:31), хоч би ким він був. Поряд з такою заповіддю церковним завданням також залишається, щоб у Церкві як родині не страждав жоден з її членів.⁶⁸

У цій же енцикліці Бенедикт XVI підкреслює, що Церква не вступає в політичну боротьбу і не заступає собою державу. Однак вона не сміє стояти осторонь, коли йде боротьба за справедливість.⁶⁹ Саме це є той двигун, який пробуджує душевні сили та включає розумову аргументацію християнина, змушує його застосовувати їх для боротьби за справедливість.

Позитивний вплив християнства важко виміряти в кількісних показниках, оскільки він може проявляти себе різними шляхами. Важливо, що Церква виховує в людині готовність до важкої, довготерпеливої праці задля покращення стосунків всередині людської спільноти і віру в те, що таке покращення можливе навіть у безнадійних, на людський погляд, ситуаціях. Але із особистим і суспільним зусиллям, які кристалізуються у громадянській відповідальності, і з Божим благословенням можливо все.

⁶⁸ Бенедикт XVI. Енцикліка «Бог є любов» (*Deus caritas est*), 25.

⁶⁹ Там само, 28.